

CSORDÁS LÁSZLÓ:

A KULTURÁLIS KÜLÖNBSÉGEK JÁTÉKA BERNICZKY ÉVA *SZERENCSEGYÖKÉR* CÍMŰ NOVELLAGYŰJTEMÉNYÉBEN*

Azt mindjárt az elején szükséges leszögezni, hogy az előadásom címében felvetett téma rendkívül összetett, a korlátozott időkerethez igazodva pedig semmiképpen nem törekedhettem teljességre vagy igazán árnyalt elemzésre, meg kellett elégednem a jelzéssel, a jelenség felmutatásával. A kulturális különbségek játéka megítélásom szerint Berniczky Éva eddigi életművének megkerülhetetlen problémája, hiszen elbeszélő műveit, legyen szó az elbeszélésekről vagy éppen a 2007-ben megjelent regényéről, a *Méhe nélkül a bábáról*, újra és újra átjárják azok a tapasztalatok, amelyeket leginkább talán az otthonos vagy ismerős idegenség fogalmával lehetne megnevezni. Hogy erről az idegenségtapasztalatról ismét elgondoljunk, ösztönzést adott a legfrissebb elbeszélésgyűjtemény, a *Szerencsegyökér* (2018) megjelenése, amely az eddigi életműből válogat, és kötetben eddig nem publikált új novellákat is közread – a címdalán jelzett évszámok szerint az 1997-től 2018-ig terjedő időszakból. A *Szerencsegyökér* tartalmazza az előző két elbeszélésgyűjtemény, név szerint *A tojásárus hosszúnappja* (2004), illetve a *Várkulcsa* (2010) egyes darabjait, ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy ez a gyűjtemény – az előzőektől eltérően – nem a budapesti Magvetőnél, hanem az ungvári Kárpáti Kiadónál jelent meg. Ez a tény pedig önmagában is sokat jelent a kötet befogadástörténetét, pontosabban annak hiányát tekintve: a *Szerencsegyökér* igen nehezen hozzáférhető, gyakorlatilag megvásárolhatatlan Kárpátalján, bizonyos helyi könyvtárakból lehet csak kikölcsönözni. Így aligha lehet csodálkozni azon, hogy az ismertetések, kritikák rendre elmaradnak: míg a Budapesten, neves kiadónál

---

* Az előadás szövege a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága által *Határtalan magyar irodalom* címmel, 2019. május 29-31. között szervezett konferenciájára készült.

kiadott könyvek esetében komoly szakmai figyelem irányult Berniczky alkotómódjára, addig a kárpátaljai kiadvány a szakma képviselői előtt majdhogynem ismeretlen maradt. Pedig kétségkívül fontos gyűjteményről van szó, hiszen kínálja magát az összefoglalásként, egyfajta leltárként való olvasás, vagy ahogyan Fazekas Andrea foglalta össze a szerző véleményét, amely a 2018. november 21-én, az Ungvári Nemzeti Egyetem Ukrán–Magyar Oktatási–Tudományos Intézetének könyvtárában megrendezett író-olvasó találkozón hangzott el: „Berniczky Éva saját elmondása alapján eddigi munkásságának, egy korszak lezárásának szánta a kötetet”. (Fazekas, 2019) Ugyan a *Szerencsényöknék* visszhangja még várat magára, viszont a könyv védőborítóján található paratextusok által megidéződik az eddigi Berniczky-olvasás, ezért nem tekinthetünk el a befogadástörténet és a kánonba emelés főbb dilemmáinak áttekintésétől, illetve a hagyományszemléletek feszültségeinek felmutatásától.

Tegyük fel mindjárt a kínálkozó elméleti jellegű kérdést: vajon milyen kánonban lenne leginkább helye Berniczky Éva műveinek? Azok a kritikusok és irodalomtörténészek, akik nem a kárpátaljai magyar irodalom regionális kánonjába olvasták bele eleve a tárgyalt szerző műveit, leginkább poétikai hasonlóság okán a mágikus realizmus mai változatát említik vele kapcsolatban, illetve az úgynevezett „posztbodorianus” vonulatba sorolják a Berniczky-műveket, ahogyan Pieldner Judit is így tesz *Beszédmodok a kortárs rövidprózában* című tanulmányában, utalva ezzel egyben arra, hogy a Bodor Ádám nevével fémjellezhető rövidpróza hagyománya élő, folytatható ma is, továbbá arra, hogy Berniczky Éva írásművészetének legközelebbi rokona a kortárs magyar prózában Cserna Szabó András, Papp Sándor Zsigmond és Vida Gábor írásművészete. (Pieldner, 2003) Már felületes vizsgálódás során is nyilvánvalóvá válhat, hogy a besorolás valóban nem egészen véletlen. A Berniczky-novelláknak az a sajátos atmoszférája, amely távolabbról a kelet-közép-európai, közelebről tekintve a kárpátaljai régiót jellemzi leginkább, furcsa, de jellemző helyneveivel és a szereplők beszélő vagy félig beszélő (pl. Taran Tula, Talánszásza) neveivel együtt Bodor Ádám novelláinak világára emlékeztetnek minket legkönnyebben. Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy bár Bodor kanonikus szerzőnek számít legalább a *Sinistra körzet* megjelenése óta, addig Berniczky Évát – dacára az eddigi fontos és alapos kritikai visszhangnak – mintha nehezebben fogadná be ugyanez a kánon. Példám nagyon egyszerű és lényegre törő: az általam ismert legfrissebb irodalomtörténeti összefoglalás, a 2010-ben az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelent *Magyar irodalom* című kézi-

könyv 1945 utáni és kortárs magyar irodalommal foglalkozó részében meg sem említik Berniczky Éva nevét, bár a kézikönyv logikájából következően minden további nélkül bekerülhetett volna a kanonizált szerzők sorába. Arról már csak futólag teszek említést, hogy bár a fejezet szerzője, Schein Gábor ismeri és egy helyen használja is a kárpátaljai magyar irodalom fogalmát, egyetlen olyan szerzőt sem említ név szerint, aki e régióból átkerülhetne az összmagyar irodalom kánonjába. (vö. Schein, 2010, 871)

Ami ennél is meglepőbb azonban, hogy a jelek szerint a kárpátaljai magyar irodalom kánonja sem könnyen fogadja be a szerző műveit. 2007-ben még úgy jelent meg az összefoglalás és felmutatás igényével írt irodalomtörténeti esszé, illetve összefoglaló a kárpátaljai magyar irodalomról, mégpedig nevezetesen a *Készülődés* S. Benedek András tollából, hogy egyetlen helyen sem említi meg Berniczky Éva nevét. (vö. S. Benedek, 2007) Joggal rója fel a szakírónak Penckófer János *Kárpátaljiság és műfaj* című, 2011-ben publikált tanulmányában, hogy: [S. Benedek] „kultúrtörténeti esszéi, költeményei mellett számos tanulmánya, valamint utolsó, 2007-es könyve, a *Készülődés (A kárpátaljai írás)* című »irodalomtörténeti esszéje« töretlen kisebbségi lét- és irodalomszemléletről tanúskodnak. De az is kitűnik e kötetből, hogy bizony az egykor fölállított »mérce« szorosan értelmezett minőségszempontja a 21. század első évtizedében *komoly és jelentős értékmellőzést hordoz magában*. Hiszen mivel lehetne magyarázni azt, hogy Berniczky Éva, Finta Éva – csupán két kiragadott név – egyáltalán nem szerepel a 2007-es irodalomtörténeti esszé lapjain. Pedig az előbbi szerző 2004-es novelláskönyvét csaknem tucatnyi méltatás fogadta Magyarországon, az utóbbi költői teljesítményét öt előző kötete már a kilencvenes években megalapozta.” (Penckófer, 2011, 43)

Ezzel meg is érkeztünk az eddigi befogadástörténet néhány előítéletéig, illetve paradoxnak tűnő állításáig. A *Kultúrpart* című internetes portál kritikusa írja Berniczky novellisztikájáról a *Várkulcsa* kapcsán: „Sorsokat villant fel, olyan természetességgel, mintha a kárpátaljai olvasóközönségnek szánná ezeket a meséket”. (pzl, 2010) Én ilyen vagy ehhez hasonló szerzői instrukciót még nem olvastam, de ha rátalálnánk is ilyenre, akkor sem lenne szerencsés ennyire leszűkíteni a potenciális olvasóközönséget. Azt hiszem, a másik prekoncepció, amely a regionális és összmagyar értelmezési stratégiákat igyekszik kijátszani egymás ellen, legalább ennyire tarthatatlan. Ilyen esetre figyelhetünk fel az *Élet és Irodalom* könnyű kezű kritikusának, Ráczi I. Péternek futó megjegyzése kapcsán, aki érdemi érvelés nélkül, ideológiai alapon szűkíti le az

értelmezői horizontot, amikor az író kárpátaljiságát, ennek tudatos feltüntetését egyszerűen „»határontúli« kamureklámnak” állítja be. (Rácz I. Péter, 2010) Ezeknél sokkal termékenyebbnek gondolom Berniczky avatott és kitartó olvasójának, Dérczy Péternek a megfigyelését, aki így érvel szintén az *Élet és Irodalom* hasábjain: „Nyilvánvalóan olyan világról tudósít, amely a magyarországi olvasó számára topográfiaileg is érdekes, hiszen a kárpátaljai magyar irodalomból ilyen erővel és ilyen erős helyi ízekkel, színekkel megrajzolt világgal aligha találkozhatunk, s ez a speciális regionalitás nemhogy hátrányára, sőt inkább előnyére válik Berniczky novelláinak.” (Dérczy, 2010) Ugyanakkor vitatkoznék Bodor Béla nagyon hasonló megfontolásból írt, a valóságra való vonatkozathatóságot szem előtt tartó, műfajleméleletileg mégis nehezen alátámasztható kijelentésével: „Berniczky Éva prózája, ami a legteljesebb értelemben fikatív, a nyelvben születik és rendjét a költészet törvénykönyve koordinálja, pontosabb képet fest a kárpátaljai magyarság utóbbi évtizedeiről, mint riportok és szociográfiák sora.” (Bodor, 2008, 93) A riport és a szociográfia egyszerűen más műfaji kódok és elvárások mentén olvasható, mint a fikcionális természetű novella vagy regény, éppen ezért aligha lehet ilyen hierarchiát felállítani. Inkább azt mondanám, hogy nem annyira *pontosabb*, mint inkább *merőben más képet fest* a kárpátaljai magyarságról, és már ide is kívánczik a kiegészítés: nem csak arról, hanem a más nyelvű, másféle kultúrájú emberekről. Hiszen ha elgondoljuk ezen Berniczky Éva legfrissebb, *Szerencsegyökér* című novelláskötete olvasása során, nyilvánvalóvá válik: a *kárpátaljiság* ebben az esetben nem egyenlő a kisebbségi léthelyzetben élő magyarsággal, sokkal tágabb fogalom ez a szerző sajátos prózavilágában.

Berniczky Éva elbeszéléseiben általában nyitott terek jelennek meg, utcák, piacok, határátkelők, még a skanzen is ide sorolható talán, olyanok tehát, amelyekén járva esély mutatkozik az idegennel való találkozásra. Elvértve a radikális idegenségre is találhatunk példát. A címadó elbeszélésben turisták látogatják meg a skanzent, a főszereplő lakóhelyét – olyan tekintetet idéz meg itt az elbeszélő, amely eleve egészen másként, egyfajta felsőbbrendűségi tudattal felvértezve látja ezt a világot: „Időnként turisták hangoskodó csoportjai húztak el mellettünk, visítózva, sikongva vették birtokukba a várdombot. Sugárzott belőlük a messziről jötték felsőbbrendűsége. A velem tartó idegent zavarta harsányságuk, félénken a karomba csimpaszkodott.” (*Szerencsegyökér*). A határátkelőn pedig egy angol rendszámú dzsip utasainak – akik ekkor szembesülnek a helyi sajátosságokkal – elképzelt gondolataiba láthatunk a narrátor segítségével: „Margit is szerette a szép ruhákat, a haját a divat szerint bodorította, ha

végigsétált az Alsókert utcában, mindenki utána fordult, s ugyan mi lett belőle. Átcsempészi azt a pár karton cigarettát, és boldog, mert kicsúszott a kopasz keze alól. Az angol rendszámú dzsip utasai láthatóan elégedettek, végre történik valami, nem az a vértelen, áradó jólét, élettelen és monoton mindennapok, ahol szeretlek, mama – én is, kicsim-mázzá cukrozódik a társadalom formázta nyalóka.” (*Halász a hálóban*) Ennél viszont jellemzőbb, hogy az elbeszélő egy eleve kevert kultúrájú régióba kalauzolja az olvasót, amelyben az idegenség a mindennapok természetes tapasztalatává válik. Ez pedig elsősorban a szereplők gondolkodás- és kifejezőmódjába beszüremkedő orosz-ukrán-ruszin kifejezésekben érhető tetten. Néhány példa a kötetből (kiemelések tőlem – Cs. L.): „kislánykák, kislánykák, *voz dusnaja vanna*, gyerünk, gyerünk”; „aztán a folytatásban a nőiességre kiéhezett *bárisnyák* felvették a kombinét, azt hitték a csipkés darabokról, hogy alkalmi ruhák” (*Medúzaszüret*); „határozottan jólesett emlékeznünk a savanykásan erjedő *molocsárnyára* (*A tizennégy karátos anya*); és végezetül egy kissé sikamlósabb példa: „inkább nyomorultul lezútyant nyikorgó székére az amúgy komfortosnak mondható fáskamrában, és *huj sz nyim*, hagyta, folyjanak csak kedvükre körülötte a kis és nagy dolgok” (*Orosz Biliárd*). Az imént kiemelt szavak, illetve kifejezések teljesen természetes módon épülnek be az elbeszélések szövetébe, idegenségük ismerőssé válik egy olyan olvasó számára, aki jól ismeri ezt a kevert kultúrájú régiót, jelesül Kárpátalját. Itt kell megjegyezni, hogy míg a Magyarországon kiadott első elbeszélésgyűjtemény vagy az előadás elején említett regény végén megtalálható a szövegben előforduló idegen szavak magyarázata (a szamogontól a bulocskáig), addig a 2010-es *Várkulcs*-ból ez már elmarad, és a *Szerencsegyökér* végén sem szerepel ehhez hasonló felsorolás (igaz, átvitt értelmű kifejezést illetően ebben a kötetben is fellelhető lábjegyzet). Ez a tendencia pedig csak erősítheti az értelmezőben a sejtést, tudatos szerzői döntésről van szó, érzékeltetve, hogy a magyarországi standardhoz képest eltérő regionális nyelvváltozatra épülő elbeszélésvilágban bizony nem feltétlenül nevezhetők *leegyszerűsítve idegennek* ezek a kifejezések. A természetes nyelvi és kulturális keveredést pedig nagyon szépen érzékelteti a következő metaforikus részlet a *Talánszása* című elbeszélésből: „A sárga, nedvtelen napilapokon egybemosta az elavult híreket, botrányokat, eseményeket a kosz, már-már azt sem lehetett eldönteni, milyen nyelven tudósítottak egykor. Összefolytak a betűk, ahogyan a városban élők nyelve is bekerült a kegyetlen keverőbe, hogy mindennapi használatra szülessen egy újabb. Amiből összeáll ez a morzsolódó, repedezett beton, s a célnak – a maga módján ideig-óráig, esetleg az első fagyásig – megfelel.”

Berniczky Éva elbeszéléseit olvasva tehát gyakran figyelhetünk fel a kulturális, ezen belül is a nyelvi különbségek játékára. Ez a jelenség nem periferikusan jelenik meg egy-egy szövegben, hanem a nyelvi létrehozott különleges írói világnak a szerves része: a narrátor pásztázó tekintetére, a szereplők gondolkodásmódjára, az események egymásba fonódására, ezzel együtt pedig az elbeszélések módjára is komoly (poétikai) hatással van. A kulturális különbségek játéka így a műalkotások világgképében minduntalan tetten érhető: ezt szerettem volna bemutatni néhány példán keresztül.

Abban biztos vagyok, hogy Berniczky elbeszélései kihívást jelentenek mind a magyarországi, mind a kárpátaljai, mind pedig más határon túli magyar értelmezői közösségek számára. Attól függően, hogy ki milyen előfeltevések mentén közelít ezekhez a művekhez, egészen más tapasztalatokra tehet szert az olvasás során. Aki képes megérezni az otthonos idegenséget a különbségek játékában, annak ismerős lesz, ami mások számára egyszerűen csak idegen. Ebből pedig az is következik, hogy a művek regionális szempontú megközelítése esetenként radikálisan különbözik például okáért a magyarországi olvasók értelmezésétől. Ami – ha nem akarjuk minden áron egyneműsíteni a magyar kultúra természetes sokféleségét – minden bizonnyal különleges értéket jelent.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

Fazekas Andrea, *Elhasználdott életek*, dunst.sk, 2019. január 17. link: <https://dunst.sk/2019/01/17/elhasznalodott-eletek/> (utolsó megtekintés: 2019. 05. 25.)

Pieldner Judit, *Beszédmodok a kortárs rövidprózában*, Tiszatáj Online, 2013. 01. 27., link: <http://tiszatajonline.hu/?p=24576> (utolsó megtekintés: 2019. 05. 25.)

Schein Gábor, *Az irodalom társadalmi funkcióinak változásai 1948 és 1956 között*, In: *Magyar irodalom*, főszerkesztő: Gintli Tibor, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010, 870-876.

S. Benedek András, *Készülődés (A kárpátaljai magyar írás)*, Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2007.

Penckőfer János, *Kárpátaljaiság és műfaj*, *Agria*, 2011/4, 30-59.

pzl, *Íme a 14 karátos asszony*, *kulturpart*, 2010. 05. 04., link: https://kulturpart.hu/2010/05/04/ime_a_14_karatos_asszony_karpataljai_kepgaleriaval (megtekintés ideje: 2019. 05. 25.)

Rácz I. Péter, *Ex libris*, *ÉS*, 2010. július 2., link: <https://www.es.hu/cikk/2010-07-02/racz-i-peter/ex-libris.html> (utolsó megtekintés: 2019. 05. 25.)

Dérczy Péter, *Kljucsarki – nincs út tovább*, *ÉS*, 2010. május 14., link: <https://www.es.hu/cikk/2010-05-16/derczy-peter/kljucsarki-8211-nincs-ut-tovabb.html> (utolsó megtekintés: 2019. 05. 25.)

Bodor Béla, *Füzetlapok regénye (Berniczky Éva: Méhe nélkül a bába)*, *Alföld*, 2008/5, 92-97.